

Т. Шеховцова,

аспірант кафедри історії та теорії держави та права
Запорізького національного університету

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ: ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Постановка проблеми. Гарантування безпеки всередині та ззовні є одним з головних завдань будь-якої держави. У системі міжнародних відносин воно реалізується за допомогою комплексу засобів, які включають в себе як дипломатичні (побудова міждержавних відносин, спрямованих на співробітництво у різних сферах і напрямках), так і військові аспекти. Особливістю сучасної міжнародної системи є закріплення імперативної юридичної заборони на ведення агресивної війни, яка тривалий час вважалась внутрішньою справою і непорушним правом держави.

Загальновідомо, що з другої половини ХХ ст. глобальна безпека тримається на доктрині «гарантованого взаємного знищення» шляхом застосування ядерної зброї. Військово-політичною гарантією забезпечення миру у таких умовах стало формування ядерного паритету, тобто балансу сил між державами, які володіють ядерною зброєю. Проте останніми роками спостерігається загрозна тенденція до ревізії основних принципів міжнародної безпеки в угоду геополітичним амбіціям та невиправдана зміна «правил гри»: так, у 2019 р. США в односторонньому порядку під надуманим приводом ініціювали розірвання Договору про ліквідацію ракет середньої та меншої дальності (ДРСМД), який конституював ліквідацію цілого класу озброєнь і тривалий час виступав основою архітектури міжнародної безпеки і стратегічної стабільності. Крім того, через супротив ряду дер-

жав до теперішнього часу не прийнятий універсальний міжнародний акт, присвячений регулюванню обмеження та контролю ядерних озброєнь, які, будучи найбільш небезпечними видами зброї, наразі фактично перебувають поза межами імперативного регулювання.

Суттєвий вплив на військово-політичну систему має глобалізація, яка сприяє наростанню політичної напруженості в масштабі окремої країни або цілого регіону [1, с. 166]. Це має наслідком не тільки появу нових викликів, але й об'єктивно призводить до трансформації та надання нового якісного змісту традиційним загрозам, таким як експансіонізм, прагнення до гегемонії, політичний тиск на «держави-ізгої», забезпечення економічного зростання та процвітання держав методами недобросовісної конкуренції. Причому, аналіз подій останніх років дає змогу стверджувати, що на нинішньому етапі зіткнення державних та групових інтересів досягло надзвичайного накалу, отримало масштабний та різносторонній характер. У таких умовах спостерігається подальше розширення вже триваючих і виникнення нових збройних конфліктів.

Стокгольмський інститут дослідження проблем миру у своїй щорічній доповіді «Озброєння, роззброєння і міжнародна безпека» констатує, що станом на 2023 р. кількість держав, у яких відбуваються крупні збройні конфлікти, скоротилася з 55 (у 2022) до 52, що, втім, більше, ніж у 2021

(46 конфліктів). Водночас зросла ймовірна кількість загиблих внаслідок конфліктів зі 153 тис. у 2022 р. до майже 171 тис. у 2023 р., досягнувши найвищого рівня з 2019 р. В 2023 р. до категорії крупних конфліктів, тобто військових зіткнень із кількістю загиблих понад 10 тис. осіб, віднесено 4 конфлікти, що на один більше, ніж у 2023 р. Також збільшилася кількість збройних конфліктів високої інтенсивності – з 17 у 2022 р. до 20 в 2023 р. [2]. Істотну загрозу для міжнародної безпеки становить конфлікт на Близькому Сході, що знову активізувався після військового рейду ХАМАС по території Ізраїлю в жовтні 2023 р. Ізраїльська операція в секторі Газа, розпочата у відповідь на нього, не тільки не поклала кінець збройному протистоянню, але й мала наслідком поширення конфлікту на інші держави, в першу чергу Ліван та Ємен, які виступили на підтримку ХАМАС. Однак найбільше занепокоєння викликають наполегливі спроби окремих сил втягнути в пряме військове зіткнення Іран, які стають все більш інтенсивними і наближаються до прямого *casus belli* (наприклад, ракетний удар по консульству Ірану в Дамаску, в ході якого загинули в т.ч. старші військові офіцери Корпусу вартів Ісламської революції, вбивство одного з лідерів ХАМАС Ісмаїла Ханії в Тегерані). У таких умовах питання необхідності гуманізації поведінки сторін конфліктів і, відповідно, гарантування і забезпечення прав людини набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічним підґрунтям дослідження реалізації та забезпечення прав людини в умовах збройних конфліктів є наукові доробки вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджували тенденції трансформації прав людини в умовах глобалізації у цілому, насамперед таких, як: С. Бобровник, І. Білас, О. Зайчук, Л. Луць, С. Максимов, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, О. Петри-

шин, Л. Удовика, І. Яковюк та інші. Крім того, у нагоді стануть здобутки українських та зарубіжних вчених щодо особливостей правового статусу осіб в умовах збройних конфліктів і механізму його захисту, зокрема таких, як: А. Беллал, Б. Бігуаа, В. Бліщенко, С. Віте, Е. Клепхам, Н. Льюбелл, В. Русінова, М. Сассолі, О. Тиунов, Т. Ферраро, О. Цветков та інших. Водночас, слід зауважити, що тенденція до збільшення кількості військових конфліктів як міжнародного, так і неміжнародного характеру, зростання кількості порушень в ході них прав людини, а також відсутність адекватного і реально діючого механізму протидії їм обумовлює необхідність подальшого дослідження вказаної проблематики.

Метою статті є виявлення і теоретичне осмислення тенденцій трансформації забезпечення і реалізації прав людини в умовах збройних конфліктів на сучасному етапі розвитку міжнародного права (на прикладі Афганістану, Ємену, Лівії та Сирії).

Виклад основного матеріалу. Військові конфлікти у тій чи іншій формі супроводжують людство впродовж усієї його історії. Так, за 3400 років історії було всього лише 250 років загального миру, увесь інший час на планеті велись війни (близько 15 тис. воєн), в яких загинуло більше 5 млрд осіб, що відповідає 2/3 нинішнього населення Землі. Тільки дві світові війни ХХ ст. забрали життя майже 100 млн. осіб, серед яких не лише військовослужбовці, а й цивільне населення. Після закінчення Другої світової війни спостерігалось поступове зменшення міждержавних воєнних конфліктів. На противагу в цей же час фіксується збільшення кількості конфліктів неміжнародного характеру – більше 400 різноманітних зіткнень місцевого значення, близько 50 крупних локальних воєн. До кінця ХХ ст. у світі щорічно нараховувалось більше 30 збройних конфліктів [3, с. 28].

Зазначена тенденція у цілому зберігається до теперішнього часу, причому для нинішніх зіткнень груп інтересів характерною є більша конфліктогенність, активне звернення до застосування сили у тому чи іншому вигляді для вирішення геополітичних проблем і стратегічних задач.

Катастрофічні людські втрати, а також нечувані за масштабами злочини проти людяності, вчинені в ході Другої світової війни, призвели до необхідності перегляду існуючих норм міжнародного права в частині посилення захисту мирного населення в ході збройних конфліктів і воєн. З цією метою 12 серпня 1949 р. були прийняті Женевські конвенції про захист жертв війни, які у 1993 р. резолюцією Ради Безпеки ООН були включені у систему міжнародного права і набули імперативного характеру. Разом із двома додатковими протоколами 1977 р. Конвенції складають блок джерел міжнародного гуманітарного права, відомий як «право Женеви». Крім нього, особливості ведення бойових дій і окремі аспекти прав людини в ході збройних конфліктів регулюють Гаазькі конвенції 1907 р. про закони і звичаї війни на суходолі («право Гааги»), а також опосередковано нормативні акти, які забороняють застосування певних видів зброї і встановлюють особливості правового статусу окремих учасників конфліктів (в першу чергу найманців).

З наведеного випливає, що повоєнна міжнародно-правова система у цілому має досить розвинену нормативну і інституційну базу, покликану забезпечувати верховенство прав людини і їх захист у ситуаціях воєнних конфліктів. Разом з тим, аналіз наслідків локальних воєн, які мали місце впродовж останніх десятиліть, переконливо свідчить про поширення тенденції до збільшення випадків порушення, в т.ч. грубих, прав людини. Так, у ході збройного конфлікту в Ємені, який три-

ває з 2014 року, загинуло близько 380 тисяч осіб, більше 4,5 млн. осіб (14% населення) були вимушені мігрувати до інших районів країни, об'єкти цивільної інфраструктури, в т.ч. критичної, зруйновані. Міжнародний Комітет Червоного Хреста вказує на розширення у державі гуманітарної кризи, яка є найбільшою у світі: практично припинили свою роботу служби життєзабезпечення, з 2016 р. в країні продовжується епідемія холери, на грані голоду близько 20 млн осіб, що складає 66% населення [4]. Це дає змогу стверджувати, що міжнародне право як універсальний регулятор міждержавних відносин у цілому і міжнародне гуманітарне право зокрема знаходяться у глибокій системній кризі, яка знаходить свій прояв на всіх рівнях міжнародної системи.

Найбільш очевидним прикладом цього є використання тематики прав людини в якості приводу для застосування військової сили проти інших країн. Ця практика отримала назву гуманітарних інтервенцій і набула значного поширення наприкінці ХХ ст. Саме порушення прав національних меншин за релігійними мотивами стало приводом для проведення військової операції проти Югославії у 1999 р. Одним із приводів військової інтервенції в Лівію у 2011 р. стали порушення прав людини, які начебто мали місце з боку прихильників М. Каддафі до і під час придушення заколоту в ході «арабської весни». Схожу аргументацію представники міжнародної коаліції приводять для виправдання своєї військової присутності у Сирії, де уряд Б. Асада звинувачують у накопиченні запасів хімічної зброї і її застосуванні, не наводячи при цьому жодних переконливих доказів.

Теоретики концепції гуманітарної інтервенції намагаються обґрунтувати і легалізувати її застосування принципом універсальності прав людини і його екстратериторіальною дією, яка

надає державі виключне право захищати порушені права людини в т.ч. за межами своїх кордонів. Так, ще у 1991 р. 6-й Генеральний Секретар ООН Б.Б. Галі у своїй щорічній доповіді Генеральній Асамблеї відмітив, що «принцип невтручання у внутрішню компетенцію держав не повинен розглядатись в якості захисного бар'єру, за яким систематично безкарно порушуються права людини (...). Доводи, які стосуються невтручання, територіальної цілісності і політичної незалежності держав є безперечними. Однак їх можна послабити, якщо включити положення про те, що суверенітет, навіть у наші дні, дає право на масове знищення чи початок систематичних кампаній по знищенню чи масовому вигнанню цивільного населення під видом придушення заколоту чи збройного повстання» [5, с. 37]. Таким чином, консенсусною точкою зору на міжнародному рівні є включення прав людини до сфери міжнародно-правового регулювання.

З огляду на це, ряд активістів гуманітарних організацій, в т.ч. теоретик гуманітарних інтервенцій Б. Кушнер, вказують, що військові операції, здійснювані під егідою ООН або, за необхідності, окремими «великими державами», є єдиною моральною відповіддю, яку можна дати на деякі гуманітарні кризи [6, с. 265]. Тим не менш, на нашу думку, використання військової сили окремими державами або групами держав проти третіх країн, навіть за умови наявності серйозних порушень прав людини, не може вважатись виправданою, оскільки є прямим порушенням ряду фундаментальних принципів міжнародного права, зокрема, незастосування сили і невтручання у внутрішні справи держав.

Так, Статут ООН закріплює зобов'язання держав-учасниць утримуватись у міжнародних відносинах від загрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканості чи політичної незалежності

будь-якої держави, так і іншим чином, несумісним з цілями ООН. Із цього принципу є лише три виключення, а саме: а) право держав на індивідуальну або колективну самооборону у випадку збройного нападу; б) застосування сили за рішенням Ради Безпеки ООН у випадку загрози миру, порушення миру або акту агресії; в) застосування примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН учасниками регіональних угод або органів [7]. Визначення наявності загрози миру, порушення миру або акту агресії у кожному конкретному випадку є виключною компетенцією Ради Безпеки ООН. При цьому, застосування військової сили є крайнім заходом, який реалізується у випадку попереднього застосування до держав-порушників заходів невійськового характеру (економічні, політичні та ін.), які виявились недостатніми.

На жаль, практика ведення збройних конфліктів сьогодні протиричить зазначеним імперативним нормам. Зокрема, у березні 2003 р. міжнародна коаліція західних держав здійснила збройну інтервенцію в Ірак, обгрунтовуючи її порушенням урядом С. Хусейна вимог щодо розробки і використання зброї масового ураження. Ця військова операція проводилась без дозволу Ради Безпеки, що дає змогу кваліфікувати її як агресію проти суверенної держави. Аналогічна ситуація склалась у Сирії, де збройні сили міжнародної коаліції фактично окупували східні провінції арабської республіки, самовільно присвоївши собі право на військову присутність у цій державі. По Афганістану Рада Безпеки ООН у 2001 р. прийняла резолюцію № 1378, проте це було зроблено вже після початку збройної операції. При цьому, документ обмежується розмитою рекомендацією державам підтримувати зусилля із забезпечення охорони і безпеки в районах, невідконтрольованих «Талібану», зокрема, Кабулу (п. 5) [8], і не містить однозначних

вказівок про те, які конкретно заходи санкціонуються.

Аналогічним чином з максимальним ступенем невизначеності викладена резолюція Ради Безпеки ООН № 1973 від 17 березня 2011 р., що стосується ситуації в Лівійській Арабській Джамахірії (Лівії). Так, п.4 вказаного документу прямо забороняється присутність іноземних окупаційних сил у будь-якій формі на будь-якій частині лівійської території. Разом з тим, пунктом 6 передбачає впровадження у повітряному просторі Лівії безпольотної зони із заборонаю усіх польотів. Виключенням є польоти, які виконуються: а) з гуманітарною метою; б) для евакуації іноземних громадян; в) з метою захисту цивільного населення і місць його проживання, що знаходяться під загрозою нападу (п. 4); г) для забезпечення дотримання вимог безпольотної зони (п. 8); д) інші польоти, які були б визнані необхідними для блага лівійського народу державами, діючими в рамках покладених на них відповідною резолюцією повноважень [9]. Це положення викликало критику з боку ряду держав-членів Ради Безпеки ООН, які небезпідставно, як показали подальші події, сприйняли його як сигнал і фактичний дозвіл на здійснення військової інтервенції зацікавлених країн. Дійсно, аналіз наведеної норми дає змогу стверджувати, що вона містить змістовну невизначеність, яка допускає можливість як надмірно широкого її тлумачення, так і прямого порушення. Крім того, слід відмітити, що резолюція відзначається тенденційністю і односторонністю у висвітленні ситуації в країні: більшість її положень присвячені засудженню діяльності лівійського уряду без урахування умов, в яких вона реалізується, в той час як про протиправні дії повстанців і бойовиків у тексті навіть не згадується.

В узагальненому вигляді у Статуті ООН закріплена також імперативна заборона на втручання у внутрішні

справи держав. Більш детально дане положення викладене у Декларації ООН про принципи міжнародного права, відповідно до якої порушенням цього принципу є: а) пряме або непряме втручання з будь-якої причини у внутрішні та зовнішні справи, направлені проти правосуб'єктності держави чи його політичних, економічних і культурних основ; б) застосування або заохочення застосування економічних, політичних або інших заходів будь-якого характеру з метою домогтися підкорення собі іншої держави у здійсненні нею своїх суверенних прав і отримання від цього будь-яких переваг; в) організація, розпалювання, фінансування, підбурення чи допущення підривної, терористичної або збройної діяльності, спрямованої на насильницьке повалення устрою іншої держави, сприяння їй, а також втручання у внутрішню боротьбу в іншій державі; г) застосування сили, спрямоване на позбавлення народів їх національної самобутності [10]. Сучасна практика міжнародних відносин з усією очевидністю демонструє, що цей принцип є одним з найбільш порушуваних. Так, в середині січня 2019 р. влада США офіційно оголосила діючого президента Венесуели Н. Мадуро «диктатором, який узурпував владу» і визнала главою держави лідера опозиції країни. З метою нав'язування своєї позиції щодо Венесуели був застосований широкий спектр дій, які однозначно кваліфікуються як втручання, від дипломатичного і санкційного тиску до незаконних протестів і погроз зовнішньої інтервенції.

Юридичну оцінку проблеми допустимості гуманітарних інтервенцій надав і Міжнародний Суд ООН. Так, у рішенні у справі «Nikaragua v. United States of America» Суд постановив, що несанкціоноване використання державою військової сили для виправлення ситуації з серйозними порушеннями прав людини в іншій державі є неприйнятним. Більше

того, головуєчий колегії Н. Сінгх в окремій думці підкреслює, що принципи незастосування сили і невтручання у внутрішні справи суверенних держав є священними абсолютними нормами права, які мають велике значення для миру і прогресу людства, оскільки «сила породжує силу і посилює конфлікт, отруєє відносини, піддає загрозі мирне вирішення спору» [11]. Таким чином, Суд ООН заперечує існування в держав права на гуманітарну інтервенцію, визнаючи його порушенням основоположних принципів міжнародного права. Така позиція дає змогу класифікувати відповідні збройні конфлікти, в залежності від ситуації і умов, в яких вони розгортаються, як пряме втручання у внутрішні справи держави і агресію, що, в свою чергу, надає можливості для притягнення винних країн до відповідальності.

Тим не менш, досвід роботи міжнародних трибуналів, зокрема, по Руанді і колишній Югославії, переконливо свідчить про складність розслідування протиправної діяльності держав. Причиною цього є труднощі у кваліфікації відповідних дій, встановленні мотивів, мети, наявності політичного підтексту і кон'юнктури, а також сильна протидія з боку зацікавлених сторін, які нерідко мають серйозні важелі впливу на членів трибуналу. Крім того, в останні десятиліття особливо помітними стали «подвійні стандарти», які полягають в існуванні різної моралі для різних країн залежно від політичної позиції і ідеології, яку вони сповідають. За превалювання такої точки зору визнання або невизнання діяльності певної держави або групи держав в якості злочинної перетворюється у питання особистої оцінки.

Характерною рисою збройних конфліктів сучасності є відхід від класичної тактики ведення бойових дій і звернення до нетрадиційної моделі протистояння, яка полягає у використанні як прямих, так і непрямих дій.

Останні за своєю суттю не є військовими і являють собою комплекс різнонаправлених заходів (політичних, фінансово-економічних, дипломатичних, психологічних, інформаційних), спрямованих на реалізацію політики максимального тиску на державу-ціль. Яскравим прикладом використання подібної стратегії стали події «арабської весни», в ході яких в ряді держав регіону (Єгипет, Туніс) відбулась насильницька зміна політичного керівництва, а в трьох випадках (Лівія, Сирія, Ємен) протистояння переросло у прямі воєнні зіткнення. Очевидно, що така трансформація форм ведення збройних конфліктів суттєво ускладнює їх кваліфікацію, а отже, застосування норм конкретної системи права при їх врегулюванні.

Серед інших порушень міжнародного гуманітарного права в ході збройних конфліктів сучасності можна виокремити:

1. Нанесення вогневих ударів по цивільним об'єктам і цивільному населенню внаслідок помилок розвідки або технічних збоїв в роботі систем наведення на ціль засобів ураження, а також невибірковість ураження деяких типів зброї. Великий резонанс у цьому сенсі отримала програма знищення з безпілотних літальних апаратів, яка активно реалізується в США. Формально, дані програми спрямовані проти терористів (за принципом «одна боеголовка – одна ціль»), проте на практиці їх реалізація призводить до масової загибелі цивільного населення. Бюро незалежних журналістських розслідувань наводить дані, згідно яких тільки в Пакистані в період з 2004 по 2012 рік з безпілотників були вбиті від 2,5 до 3,3 тисяч людей, серед яких від 474 до 881 осіб були цивільними, включаючи 176 дітей [12]. Причому, нерідко такі жертви кваліфікуються як «ворожі елементи, знищені в ході операції», а усі особи чоловічої статі старше 16 років автоматично записуються комбатантами. Аналогічні

операції проводяться в Афганістані, Іраку, Ємені, Сирії.

2. Використання жилих кварталів населених пунктів без попереднього відселення цивільного населення, яке не бере участі у бойових діях, для посилення стійкості своєї оборони [13, с. 112]. Так, навколо військової бази коаліції Ет-Танф в Сирії розміщений табір для біженців Ель-Холь, який знаходиться під контролем окупаційної адміністрації коаліції. Профільні правозахисні організації повідомляють, що обстановка в Ель-Холь близька до ситуації гуманітарної катастрофи, оскільки його мешканці не мають необхідних для життя речей у достатній кількості і не можуть покинути територію табору; натомість адміністрація не пропускає гуманітарну допомогу, яку направляють Міжнародний Комітет Червоного Хреста і сирійський уряд. Активно подібна тактика застосовувалась також бойовиками ІДІЛ і «Хайат Тахрір аш-Шам», які використовують цивільне населення в якості «живого щита» для уповільнення або зриву наступів урядових військ.

3. «Килимові» бомбардування населених пунктів, інші напади невибіркового характеру, які призводять до руйнування цивільної інфраструктури і численних жертв серед цивільного населення. Яскравим прикладом цього є Мосул, в якому, за даними ООН, після авіаударів сил коаліції у 2015 р. 15 із 54 жилих районів на західній стороні виявились зруйнованими практично повністю і непридатними для проживання, ще у 23 районах зафіксовані помірні руйнування, близько 10 тис. будівель, переважно жилих будинків, суттєво постраждали або були повністю зруйновані. Більша частина міста знаходиться під завалами. В ході операції загинули близько 40 тис. осіб, більше 800 тис. стали вимушеними переселенцями [14]. Ізраїль у ході військової операції в секторі Газа наносив невибіркові удари по жилим кварталам великих

міст, таких як Газа, Рафах, Хан-Юніс, об'єктам критичної інфраструктури (школи, університети, лікарні, табори для біженців, пекарні, склади з продовольством, в т.ч. створені за програмою БАПОР), а також мечетям та церквам. Зокрема, внаслідок ракетного удару було зруйновано найдавнішу Грецьку православну церкву Св. Порфирія, побудовану в V ст.

4. Застосування заборонених видів зброї. Військова інтервенція в Ірак у 2004 р. супроводжувалась використанням фосфорних запалювальних боеприпасів, зокрема, в ході боїв за місто Фалуджа. Інформація про їх застосування неодноразово надходила в ході збройного конфлікту в Сирії (бомбардування військово-повітряними силами коаліції міста Дейр-ез-Зор у 2018 р.). Бойовики терористичних організацій під час відступів з міст активно використовують мініпастки, міні-іграшки, а також касетні бомби. Проте особливо загрозливим є застосування зброї масового ураження, в першу чергу, хімічної. Такі випадки також мали місце в Сирії (Марат-Умм-Хош у 2016 р., Хан-Шейхун у 2017 р.), проте наразі так і не отримали належної правової кваліфікації. Зокрема, Спільний механізм ОЗХЗ-ООН, який був спеціально створений для розслідування цих випадків, лише констатував факт застосування бойових отруйних речовин, проте так і не надав відповіді на питання, яким суб'єктом вони були застосовані, що призвело до численних інсинуацій з цього приводу і, як наслідок, бездоказового звинувачення в атаках сирійського уряду. Натомість К. Дель Понте, член комісії ООН з розслідування подій в Сирії у 2012-2017 рр., вказувала, що хімічну зброю застосовують саме антиурядові збройні формування [15]. Серед них найбільш значні запаси бойових отруйних речовин містяться в розпорядженні терористичних організацій. Крім того, суттєве занепокоєння викликає застосування снарядів

зі збідненим ураном, яке мало місце в ході Косовської війни, військової інтервенції в Югославію та Ірак.

5. Тероризм. Новелою сучасних збройних конфліктів стало долучення до них терористичних організацій, в першу чергу, Аль-Каїди і ІДІЛ, які виступили повноцінною військовою силою, спроможною захоплювати крупні населені пункти і тривалий час утримувати їх під контролем. Наприклад, в Сирії в період гострої фази військового протистояння «Ісламська держава» разом із угрупованням «Джебхат ан-Нусра», пов'язаним з Аль-Каїдою, контролювала близько 95% території і навіть оголосила про створення «халіфату». Активну участь терористичні організації приймали і в подіях в Лівії: Центр по боротьбі з тероризмом у своїй доповіді інформує, що східна Лівія, яка опинилась в епіцентрі протистояння уряду М. Каддафі, широко відома як цитадель «Аль-Каїди», а Бенгазі, в якому розпочались антиурядові виступи у 2011 р., займає другу після Алеппо позицію по кількості вихідців-бойовиків. Більше того, «військовий комендант» Тріполі Абд аль-Хакім Бельхадж є одним із засновників Лівійської бойової ісламської групи, яка є філією «Аль-Каїди» і до 2011 р. визнавалась Радою Безпеки ООН терористичною.

6. Вчинення злочинів проти людяності. Специфічні умови збройних конфліктів призводять до послаблення контролю за дотриманням прав громадян, діяльністю збройних та інших груп, задіяних у військовому протистоянні, нерідко розширенню свободи їх розсуду, виникненню «сірих зон» у правовому регулюванні діяльності державних інститутів (якщо такі зберігаються), що, в свою чергу, підвищує ризик вчинення злочинних діянь. Потерпілими від таких злочинів є окремі індивіди або групи людей, об'єднані спільними ознаками (етнічними, національними, релігійними, професійними), які вважаються ворожими. Наприклад, в ході

військових дій 1998–1999 рр. в Югославії рядом посадових осіб Армії звільнення Косова була організована діяльність із торгівлі людськими органами, жертвами якої стали переважно косовські серби. В ході роботи Міжнародного трибуналу по колишній Югославії ці факти не знайшли необхідного висвітлення, незважаючи на серйозну доказову базу, наведену генеральним прокурором К. Дель Понте. Лише у жовтні 2020 р. Спеціальний суд у Гаазі затвердив обвинувальний акт проти колишнього президента частково визнаної республіки Косова Х. Тачі, якого звинувачують в організації торгівлі людськими органами, а також інших військових злочинах. Як злочин проти людяності слід кваліфікувати і жорстоке вбивство лівійського лідера М. Каддафі, вчинене після завершення битви за Сірт 20 жовтня 2011 р.

Висновки. Отже, закріплення на міжнародному рівні юридичної заборони ведення агресивної війни не вирішило проблему поширення збройних конфліктів. Нинішнє століття характеризується значною кількістю різноманітних міжнародних конфліктів, в т.ч. зі зміною політичного керівництва методом «кольорових революцій», чимало з яких переросли у локальні або крупні війни. При цьому, тенденцією сучасних збройних конфліктів стало збільшення кількості порушень прав людини і міжнародного гуманітарного права. Більше того, в ряді випадків міжнародне право, покликане забезпечувати міжнародний правопорядок, не тільки не здійснює належного реагування на наявні порушення, але й прямо чи опосередковано сприяє їх здійсненню. Яскравим прикладом цієї ситуації є т.зв. «гуманітарні інтервенції», які здійснюються рядом розвинених країн з метою «захисту прав людини» у третіх країнах, а насправді призводять до грубого порушення як власне прав людини, так і фундаментальних

принципів міжнародного права, таких як незастосування сили, невтручання у внутрішні справи суверенних держав, мирне вирішення спорів. Незважаючи на те, що права людини перестали бути виключно сферою внутрішніх справ держави, їх порушення, на нашу думку, не може вважатись достатнім приводом для військової інтервенції у суверенну країну. На жаль, можемо констатувати, що на сьогоднішній день питання прав людини зусиллями ряду держав перетворилось у засіб тиску на інші країни, механізм досягнення власних державних і геополітичних інтересів, які насправді не мають з правами людини нічого спільного.

Військова сила не допомагає захистити та відновити порушені права людини, натомість призводить до інших їх порушень, зокрема, масової загибелі цивільного населення, знищення об'єктів цивільної інфраструктури, руйнування населених пунктів внаслідок невібіркових вогневих ударів, повітряних бомбардувань, використання заборонених видів зброї (фосфорні бомби, бойові отруйні речовини, касетні міни та ін.), повітряних і морських блокад, негуманного поводження з військовополоненими, допущення або сприяння тероризму, а також вчинення інших злочинів проти миру і людяності.

Стаття присвячена теоретичному осмисленню тенденцій трансформації забезпечення і реалізації прав людини в умовах збройних конфліктів на сучасному етапі розвитку міжнародного права. Незважаючи на закріплення у міжнародному праві імперативної юридичної заборони на ведення агресивної війни, збройні конфлікти залишаються поширеним способом розв'язання політичних протиріч у системі міжнародних відносин. Сформульовано положення про те, що вирішення геополітичних

завдань має наслідком розширення традиційних загроз, таких як експансіонізм, прагнення до гегемонії, економічний тиск методами недобросовісної конкуренції, збільшення кількості збройних конфліктів міжнародного характеру, міжнародний екстремізм і тероризм, що має негативний вплив на дотримання і забезпечення прав людини. При цьому в ході системного аналізу сучасних збройних конфліктів робиться висновок, що міжнародне право у цілому і міжнародне гуманітарне право зокрема знаходяться у глибокій системній кризі, яка знаходить свій прояв на всіх рівнях міжнародної системи.

Обґрунтовується недопустимість використання тематики прав людини в якості приводу для застосування військової сили проти інших країн, яка отримала назву гуманітарних інтервенцій і набула значного поширення наприкінці ХХ ст. Акцентується увага на тому, що екстратериторіальність дії принципу універсальності прав людини у вигляді використання військової сили до третіх країн суперечить іншим фундаментальним принципам міжнародного права, в першу чергу незастосування сили і невтручання у внутрішні справи держав, у стратегічній перспективі призводить до ерозії міжнародного правопорядку і руйнування миру та системи міжнародної безпеки. У зв'язку з цим також підкреслюється шкідливість поширення практики «подвійних стандартів», яка полягає в існуванні різної моралі для різних країн залежно від політичної позиції і ідеології, яку вони сповідують, приналежності до того чи іншого військово-політичного блоку і обумовлює селективне використання міжнародного права.

На основі комплексного аналізу сучасних збройних конфліктів в Сирії, Лівії, Ємені і Афганістані

визначаються інші типові порушення міжнародного гуманітарного права.

Ключові слова: права людини, збройний конфлікт, гуманітарні інтервенції, «подвійні стандарти», міжнародне гуманітарне право.

Shekhovtsova T. Human Rights in Armed Conflicts: Globalization Transformations

An article is devoted with transformation trends of the security and implementation of human rights in military conflicts at the current stage of development of international law. Although international law establishes an imperative prohibition on waging aggressive war, it remains widespread in the system of international relations. Solving geopolitical challenges leads to the expansion of traditional threats, such as expansionism, desire for hegemony, economic pressure by methods of unfair competition, increase in the number of international armed conflicts, international extremism and terrorism. It is established that international law is in a deep systemic crisis, which manifests itself on all levels on international system.

It is substantiated the inadmissibility of using human rights issues as a pretext for the use of military force against other countries. This practice was called humanitarian intervention and became widespread at the end of 20th century. However, the extraterritoriality of the principle of universality of human rights in the form of the use of armed force against third countries contradicts other fundamental principles of international law, such as non-use of force and non-interference in the internal affairs of states. Additionally it is emphasized the harmfulness of the spread of the practice of “double standards”, which consists in the existence of different moralities for

different countries depending on the political position and ideology, membership in certain military-political blocs. Such practices determine the selective application of international law and, in a strategic perspective, lead to the erosion of the international legal order, the destruction of peace and the international security system.

Based on a comprehensive analysis of modern armed conflicts in Syria, Libya, Yemen and Afghanistan, other typical violations of human rights and international humanitarian law are identified.

Key words: human rights, armed conflict, humanitarian intervention, “double standards”, international humanitarian law.

Література

1. Удовика Л.Г. Правова система України: глобалізаційні трансформації. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2014. 320 с.
2. Global developments in armed conflicts, peace processes and peace operations. URL: <https://www.sipri.org/yearbook/2024/02> (дата звернення: 03.08.2024).
3. Іванків І.Б. Право людства на мир як умова дотримання прав людини. Наукові записки НаУКМА. 2017. Т.200. С. 27–31.
4. Yemen: Funding shortages risk worsening humanitarian crisis. URL: <https://www.icrc.org/en/document/yemen-funding-shortages-risk-worsening-humanitarian-crisis> (дата звернення: 26.08.2024).
5. Левенець А.В., Хрищева О.Г. Гуманітарна інтервенція як виняток з принципу невтручання у справи держав. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. 2019. №1. С. 32–40.
6. Сичик К.Б. Дихотомія політико-правового принципу державного суверенітету та гуманітарної інтервенції: міжнародний аспект. Гілея. 2020. №155. С. 264–269.
7. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: міжнародний документ від 26.06.1945 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (режим доступу: 03.08.2021).

8. Resolution 1378 (2001) / adopted by the Security Council at its 4415th meeting, on 14 November 2001. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/452431?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 05.08.2021).
9. Resolution 1973 (2011) / adopted by the Security Council at its 6498th meeting, on 17 March 2011. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/699777?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 05.08.2021).
10. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. Adopted by the Resolution 2625 (XXV) UN General Assembly, on 24 October 1970. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/202170?v=pdf> (дата звернення: 03.08.2021).
11. Case concerning military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), judgment of International Court of Justice of 27 June 1986. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 03.08.2021).
12. Daniel Hale exposed the machinery of America's clandestine warfare. Why did no one seem to care? URL: <https://nymag.com/intelligencer/article/daniel-hale-drone-wars.html> (дата звернення: 06.08.2021).
13. Лясковський В.І. Правова регламентація збройних конфліктів на сучасному етапі та особливості застосування в них міжнародного гуманітарного права. Юридична наука. 2013. № 5. С. 111–124.
14. Is anything left of Mosul? The battle to save the city and its people. BBC News. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/resources/idt-9d41ej6c-97c9-4953-ba43-284cc62fjdd0> (дата звернення: 06.08.2021).
15. UN accuses Syrian rebels of chemical weapons use. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/syria/10039672/UN-accuses-Syrian-rebels-of-chemical-weapons-use.html> (дата звернення: 06.08.2021).